

Katarzyna Grysińska-Jarmuła

NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” w Bydgoszczy w latach 1980-1981

W 2011 roku przypada 30. rocznica rejestracji Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność” (NSZZ RI „S”). Bydgoszcz i rolnicy indywidualni z regionu bydgoskiego odegrali znaczącą rolę w kształtowaniu się owego niezależnego ruchu chłopskiego. Nie bez znaczenia był fakt, iż województwo bydgoskie było jednym z większych pod względem powierzchni, ale przede wszystkim to, że chociaż na jego terenie zlokalizowanych było wiele znaczących i dużych zakładów przemysłowych, to jednak o sile i pozycji regionu decydowała nie produkcja przemysłowa, ale rolna. Pod względem użytków rolnych województwo bydgoskie zajmowało drugie miejsce w Polsce, zaś jeśli chodzi o grunty orne, było to miejsce pierwsze. 60,5% użytków rolnych znajdowało się w rękach gospodarzy, którzy posiadali ponad 53 tys. gospodarstw indywidualnych, przy czym 1/3 z nich były to gospodarstwa poniżej 10 ha. Pozostałe prawie 40% gruntów ornych należało do Państwowych Gospodarstw Rolnych, Spółdzielni Produkcyjnych oraz Kółek Rolniczych¹. Województwo bydgoskie zajmowało także wysokie miejsce, jeśli chodzi o hodowlę trzody chlewnej, owiec i bydła, a gospodarstwa jak na ówczesne możliwości były dość dobrze wyposażone w maszyny i sprzęt rolniczy, w efekcie uznawane było za czołowego producenta żywności w kraju².

Dzieje niezależnego ruchu ludowego w Polsce powojennej doczekały się już wprawdzie kilku opracowań, niemniej temat ten nadal pozostaje niewyczerpany.

---

¹ *Rocznik Statystyczny 1981*, s. 305, 342.

² *Ibidem*, s. 344.

Poza kolejnymi monografiami³, kwestie te poruszane są wprawdzie przy okazji pojawiających się ostatnio opracowań dziejów robotniczego ruchu solidarnościowego w poszczególnych regionach, jednak niezależny ruch chłopski traktowany jest w nich raczej marginalnie, najczęściej w kontekście wydarzeń ściśle powiązanych z działaniami NSZZ „S”. Właśnie w takim kontekście problematyka powstania i rozwoju niezależnego ruchu chłopskiego w rejonie bydgoskim najczęściej pojawia się w opracowaniach naukowych, przy czym tym najistotniejszym wydarzeniem, przy okazji którego zwrócono uwagę na rozwój wspomnianego ruchu w województwie, były niewątpliwie zajścia z dnia 19 marca 1981 roku podczas sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej⁴. Wydarzeniom tym poświęcona była także ogólnopolska konferencja naukowa „Kryzys bydgoski”. *Spojrzenie po trzydziestu latach (Bydgoski marzec i walka rolników o rejestrację NSZZ RI „Solidarność”*), która odbyła się w Bydgoszczy w dniu 18 marca 2011 roku⁵.

³ S. Dąbrowski, *Solidarność Rolników Indywidualnych 1976-1981. Geneza, nurty, zarys działalności. Opracowanie analityczne i wybór źródeł*, Wrocław 1993; A. Kaczorowski, *Geneza niezależnego chłopskiego ruchu społeczno-zawodowego*, [w:] *Z badań nad dziejami wsi w Polsce*, red. Z. Hemmerling, M. Nadolski, Warszawa 1990; A.W. Kaczorowski, *Kształtowanie się niezależnego ruchu związkowego na wsi po Sierpniu 1980 r.*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” nr 28, Warszawa 1994; J. Kordas, *Protesty chłopskie w Polsce w latach 1980-1981*, [w:] *Ruch ludowy – państwo – demokracja w stulecie ruchu ludowego*, red. A. Kadłuszcyk, A. Małkiewicz, M. Nieć, Wrocław 1996; G. Janowski, P. Kapuściński, *Droga do rejestracji*, „Rola” 1981, nr 7, s. 1-4.

⁴ Warto wspomnieć choćby pracę: Tomasza Chincińskiego, w której autor kolejne podrozdziały niewielkiej monografii poświęcił „Solidarności Chłopskiej”, działaniom MSW wobec strajkujących w marcu i kwietniu 1981 roku w Bydgoszczy rolników oraz rejestracji „Solidarności” rolniczej, por.: T. Chinciński, *W cieniu bydgoskiego marca. Studia i szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2006; idem, „*Noteć*” przeciwko rolniczej „Solidarności”, „Biuletyn IPN” 2006, nr 3-4; monografię Krzysztofa Osińskiego, *Zarys dziejów NSZZ „Solidarność” Regionu Bydgoskiego (1980-1990)*, Gdańsk 2010; czy też pracę doktorską Marka Fifera, *Geneza i działalność Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w regionie bydgoskim (1980-1981)*, Bydgoszcz 2006 (praca doktorska napisana w Instytucie Historii UKW, mps) oraz pracę magisterską Anny Polewskiej, *Bydgoski Marzec 1981 w świetle nowych dokumentów*, Bydgoszcz 2010 (praca magisterska napisana w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW). Kwestiom typowo rolniczym i niezależnemu ruchowi chłopskiemu poświęcone są natomiast prace Witolda Hatki, mające częściowo charakter wspomnieniowy, częściowo stanowiące przedruki z prasy czy publikację dokumentów, por.: W. Hatka, *Marzec, kwiecień 1981 roku w Polsce*, „Ostatni Krąg” 2005, nr 3; idem, *Oblicze ziemi. Początki Solidarności Rolniczej*, Bydgoszcz 2007. Na uwagę zasługuje wydawnictwo albumowe zawierające również materiały ikonograficzne związane z funkcjonowaniem w regionie niezależnego ruchu chłopskiego: K. Churska, K. Maniewska, K. Osiński, „*Zwycięska dekada*”. *Region Bydgoski NSZZ „Solidarność” w ikonografii (1981-1989)*, Bydgoszcz 2010.

⁵ W trakcie konferencji wygłoszono kilka referatów poświęconych wyłącznie tematyce ruchu chłopskiego, m.in.: *Walka rolników o rejestrację niezależnych od władz komunistycznych*

Celem niniejszego artykułu jest z jednej strony dokonanie systematyzacji wiedzy na temat niezależnego ruchu chłopskiego w regionie bydgoskim, zaś z drugiej – zamierzeniem autorki jest przedstawienie wkładu rolników indywidualnych regionu bydgoskiego w kształtowanie się niezależnego związku chłopskiego, przybliżenie sylwetek zasłużonych działaczy chłopskich tegoż regionu, a także ukazanie roli, jaką zarówno w powstawaniu, jak i jednocześnie się, a następnie walce o prawo do rejestracji związku odgrywało samo miasto Bydgoszcz i wydarzenia oraz spotkania, które miały w nim miejsce, czy to z inicjatywy NSZZ „S”, czy to „Solidarności Chłopskiej”.

O początkach aktywności politycznej na wsi polskiej w dobie tzw. Polski Ludowej można mówić pod koniec lat 70. Daje się wówczas zaobserwować dość nieśmiało jeszcze powstawanie lokalnych struktur próbujących walczyć o prawa rolników i ludności wiejskiej. Formalnie pierwsze związki chłopskie powstały w lipcu 1978 roku i swoim zasięgiem obejmowały pojedyncze miejscowości na południu kraju, głównie w województwach: lubelskim, rzeszowskim i radomskim⁶. W następnym roku podobne związki chłopskie powstały na Śląsku, ale i w Wielkopolsce oraz na Kujawach. Niemniej wszystkie te organizacje miały charakter lokalny, a co za tym idzie – niewielki zasięg i możliwości działania. Protestowano głównie przeciwko wprowadzonej w 1977 roku nowej ustawie emerytalnej dla chłopów, mającej na celu przyspieszenie przechodzenia na emeryturę rolników indywidualnych w zamian za oddawanie swoich gruntów państwu, oraz likwidacji samodzielności kółek rolniczych. Domagano się także bardziej korzystnych warunków produkcji rolnej, tj. wyższych cen skupu oraz zwiększenia przydziału maszyn i urządzeń rolniczych. Wprawdzie nie doszło wówczas do masowych protestów wsi skierowanych przeciwko władzom państwowym⁷, ale pojawiły się niezależne, zwykle wydawane nielegalnie, pisma kierowane do rolników, m.in. „Gospodarz”, „Postęp”, „Placówka” czy „Rolnik Niezależny”⁸. Omawiając zagadnienie niezależnych

---

związków zawodowych (Tomasz Kozłowski), *Porozumienia ustrzycko-rzeszowskie* (Dariusz Iwaneczko), *Strajk chłopski w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy (16 III-17 IV 1981 r.)* (Katarzyna Grysińska-Jarmuła), *Bydgoska bezpieka przeciwko niezależnym rolniczym związkom zawodowym (do końca 1981 r.)* (Marek Szymaniak), *Strajk w bydgoskiej siedzibie ZSL na łamach „Słowa Powszechnego”* (Andrzej Kaczorowski). Organizatorzy konferencji zapowiedzieli ukazanie się drukiem wygłoszonych referatów.

⁶ Szerzej na temat początków i działalności niezależnego ruchu chłopskiego w Polsce południowo-wschodniej: T. Sopol, *Niezależny ruch chłopski „Solidarność” w Polsce południowo-wschodniej w latach 1980-1989. Dokumenty – wspomnienia – refleksje*, Przemysł 2000.

⁷ A. Kaczorowski, op. cit., s. 189-190.

⁸ M. Szpytma, *Zielona „Solidarność”. Niezależne związki zawodowe na wsi w latach 1980-1989*, „Biuletyn IPN” 2009, nr 5-6, s. 14.

ruchów na wsi, warto wspomnieć o dwóch ważnych aspektach, które im towarzyszyły, po pierwsze – powstanie niezależnych organizacji czy komitetów chłopskich było pokłosiem kontaktów mieszkańców wsi z Komitetem Obrony Robotników oraz Ruchem Obrony Praw Człowieka i Obywatela⁹, a po drugie – od samego niemal początku działalność opozycyjna wsi prowadzona była pod patronatem i przy znacznym wsparciu duchowieństwa i Kościoła katolickiego¹⁰.

Impulsem, który doprowadził do znacznego ożywienia dążeń chłopów indywidualnych do uzyskania większej niezależności i w dalszym efekcie do powstania zorganizowanego oporu na wsi, były strajki robotnicze w sierpniu 1980 roku. Już w ich trakcie dało się zaobserwować wsparcie, jakiego rolnicy udzielali robotnikom. W wielu przypadkach wyrazem tego było m.in. wstrzymanie dostaw płodów rolnych do punktów skupów, przy jednoczesnej zbiórce produktów żywnościowych dla strajkujących robotników¹¹.

Formalnie początki niezależnego chłopskiego ruchu związkowego można datować na wrzesień 1980 roku. Wówczas to w różnych rejonach kraju rozpoczęło się tworzenie struktur. Stosunkowo szybko wykrystalizowały się trzy główne nurty opozycyjne, które następnie funkcjonowały równolegle przez kilka miesięcy, nim doszło do ich zjednoczenia wiosną 1981 roku. W dniu 7 września 1980 roku w Warszawie odbyło się spotkanie działaczy wiejskich pochodzących z różnych części kraju. Zdecydowali oni, iż powstanie Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników. Podczas kolejnego spotkania, które odbyło się 21 września 1980 roku, powołano nowy, poszerzony Ogólnopolski Komitet Założycielski Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Rolników, w którego skład weszły 42 osoby. Niemal natychmiast opracowano statut, a związek ostatecznie przyjął nazwę Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników „Solidarność” i już w dniu 24 września 1980 roku jego przedstawiciele złożyli stosowny wniosek rejestracyjny w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie. Jednocześnie w całym kraju rozpoczęto działania mające na celu tworzenie struktur „Solidarności Wiejskiej”¹². W praktyce już w następnym miesiącu swoim zasięgiem działania obejmowała ona przede wszystkim południowo-wschodnią Polskę. W dniu 29 października 1980 roku sąd ogłosił odmowę rejestracji związku¹³.

⁹ Ibidem, s. 15.

¹⁰ T. Kuczur, *Polityczny ruch ludowy w Polsce. Transformacja partyjna, myśl polityczna, organizacja, działalność, przemiany wewnętrzne*, Toruń 2005, s. 14-15, 19.

¹¹ Ibidem, s. 18.

¹² M. Szpytma, op. cit., s. 15; T. Kuczur, op. cit., s. 23.

¹³ T. Chinciński, *W cieniu bydgoskiego...*, s. 36.

Drugim znaczącym związkiem była niewątpliwie „Solidarność Chłopska”, która początkowo była aktywna głównie na Pomorzu i Kujawach. Załóżkę tegoż związku, zwanego początkowo Związkiem Zawodowym Ziemi Dobrzyńskiej, powstał już 1 września 1980 roku z inicjatywy chłopów z Makówca (wieś położona w pow. lipnowskim, ob. województwo kujawsko-pomorskie, wówczas województwo włocławskie). Już 17 września 1980 roku związek przekształcił się w Komitet Założycielski Chłopskiego Związku Zawodowego Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw. W składzie komitetu znaleźli się rolnicy w okolic Aleksandrowa Kujawskiego, Inowrocławia, Mogilna, Lipna i Strzelna. Dwa dni później związek złożył stosowny wniosek rejestracyjny do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie. Mimo odmowy rejestracji przystąpiono do rozbudowy struktur w terenie, a po krótkim czasie działania związek przybrał nazwę Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność Chłopska”¹⁴. Zgodnie z założeniami programowymi domagano się przede wszystkim: obrony interesów gospodarstw chłopskich i ludności wiejskiej, likwidacji przywilejów dla sektora uspołecznionego, walki z marnotrawstwem i łapownictwem, uzdrowienia stosunków w handlu i zaopatrzeniu, a także wpływu na kształtowanie cen produktów rolnych¹⁵.

Trzeci nurt niezależnego ruchu chłopskiego stanowił ukonstytuowany w dniu 2 października 1980 roku w warszawskiej Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego Samorządny Związek Producentów Rolnych. Ze względu na fakt, iż w składzie jego Komitetu Organizacyjnego poza przedstawicielami 17 województw znalazło się wielu właścicieli dużych gospodarstw specjalistycznych, mających w owym czasie dość uprzywilejowaną pozycję w państwie i cieszących się życzliwym traktowaniem przez władze państwowe, uważano, iż związek ten znajduje się pod kontrolą czynników partyjnych i może stanowić źródło dywersyjnej działalności władz na wsi wobec prawdziwie niezależnych, opozycyjnych struktur chłopskich¹⁶.

Wnioski o rejestrację wszystkich niezależnych związków chłopskich regularnie były odrzucane w sądach. Nie zniechęciło to działaczy chłopskich, którzy nie zważając na problemy i przeszkody oraz wykorzystując okres mniej intensywnych prac polowych, jaki przypada na jesień i zimę, przystąpili do dalszych prac organizacyjnych w terenie, podejmując jednocześnie co jakiś czas kolejne próby rejestracji swoich związków.

¹⁴ T. Kuczur, op. cit., s. 21-22, 25.

¹⁵ Ibidem, s. 21.

¹⁶ Ibidem, s. 28.

Sporą aktywność w tworzeniu niezależnych struktur związkowych jesienią 1980 roku przejawiali rolnicy z regionu bydgoskiego. Pierwsze zebranie rolników indywidualnych z województwa bydgoskiego odbyło się 12 listopada 1980 roku¹⁷ w pomieszczeniach udostępnionych im przez Prezydium bydgoskiej „Solidarności” robotniczej. W spotkaniu uczestniczyli rolnicy z 13 gmin województwa. Wybrano 10-osobowe Prezydium Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Chłopska”. W jego skład weszli: Józef Waźbiński (gm. Żnin) jako przewodniczący, Stanisław Mojzesowicz¹⁸ (gm. Koronowo) i Urban Matuszewski¹⁹ (gm. Dobrcz) jako wiceprzewodniczący, Witold Hatka²⁰ (gm. Białe Błota) jako sekretarz oraz Marek Pasturczak

¹⁷ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena stanu bezpieczeństwa na odcinku środowiska wiejskiego w województwie bydgoskim dot. Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych „Solidarność Chłopska”, Bydgoszcz, dn. 19 lutego 1981, s. 1-2; Według innego dokumentu pierwsze zebranie miało miejsce już 9 listopada 1980 roku, por.: AIPN By 077/337, t. I. Mel-dunek z dn. 9 listopada 1980 r.; T. Samselski, *Nakło, Mrocza i Sadki w walce o III Rzeczpos-politą*, Nakło nad Notecią 1994, s. 92; M. Fifer, op. cit., s. 76.

¹⁸ Stanisław Mojzesowicz (ur. 13 XI 1923 r. we Lwowie, zm. 31 III 1993 r. w Bydgoszczy), od 1971 r. właściciel gospodarstwa rolnego we wsi Gogolinek (gm. Koronowo), aktywny działacz kółek rolniczych, od 30 I 1981 r. członek tymczasowego Prezydium Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Chłopska”, uczestnik niezależnej demonstracji rolniczej w Bydgoszczy w dniu 8 II 1981 r., uczestnik strajku chłopskiego w Ustrzykach Dolnych, delegat na Ogólnopolski Zjazd NSZZ RI „S” w Poznaniu. Od 8 III 1981 r. przewodniczący Wojewódzkiego Związku Kółek Rolniczych w Bydgoszczy, uczestnik strajku okupacyjnego w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy, następnie jeden z sygnatariuszy porozumień bydgoskich. Po wprowadzeniu stanu wojennego internowany w ośrodku odosobnienia w Potulicach (13 XII 1981-8 I 1982). W 2007 r. pośmiertnie odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

¹⁹ Urban Włodzimierz Matuszewski (ur. 6 IV 1933 r. w Wiewiórkach gm. Płużnica). Organizator niezależnego ruchu chłopskiego na wsi, uczestnik zebrań Związków Zawodowych Rolników, jeden z liderów NSZZ „Solidarność Chłopska”, od lutego 1981 r. członek Prezydium KKP NSZZ RI „S”, delegat na Ogólnopolski Zjazd NSZZ RI „S” w Poznaniu, od marca do grudnia 1981 r. członek Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego NSZZ RI „S” – członek Krajowej Komisji Wyborczej, w lutym 1981 r. uczestnik strajku w gmachu WK ZSL w Bydgoszczy (odpowiedzialny za spokojny przebieg strajku), sygnatariusz porozumień bydgoskich, w lipcu 1981 r. delegat na Kongres Europejskich Związków Zawodowych FISBA – CISL w Rzymie. W dniach 13 IX 1982-5 XI 1982 internowany w Ośrodku Odosobnienia w Mielęcinie, zaangażowany w działalność niezależnego ruchu wydawniczego, zajmował się redakcją tekstów m.in. w „Chłopskiej Sprawie” – piśmie NSZZ „S” RI, współorganizator Duszpasterstwa Rolników.

²⁰ Witold Hatka (ur. 25 VI 1939 r. w Bydgoszczy, zm. 13 XI 2010 r. w Załachowie k. Żnina), w latach 1969-1983 właściciel gospodarstwa specjalistycznego w Lubczu k. Żnina i Zielonce k. Bydgoszczy, współtwórca „Solidarności” rolniczej, delegat „Solidarności Chłopskiej” w KKP „S” RI, członek komisji porozumień ustrzycko-rzeszowskich, w dniu 8 II 1981 r. uczestnik manifestacji bydgoskiej, od 13 II 1981 r. przewodniczący KKP „Solidarności”

(gm. Dobrcz), Marian Friszke (gm. Solec Kujawski), Telesfor Horodecki²¹ (gm. Nakło), Andrzej Maciejewski (gm. Szubin), Stanisław Haręźlak (gm. Inowrocław) i Roman Bartoszcze²² (gm. Inowrocław) jako członkowie. W ramach narysowanego planu pracy i kierunków działań na najbliższe tygodnie znalazły się: rozkolportowanie wśród rolników projektu statutu „Solidarności Chłopskiej” celem pozyskania jak największej liczby nowych członków i zwolenników, przeciwstawienie się dotychczasowej organizacji społeczno-zawodowej rolników z Kółek Rolniczych oraz podjęcie działań zmierzających do zarejestrowania związku w Sądzie Wojewódzkim w Warszawie²³. W następnych dniach po zebraniu w Bydgoszczy zaczęły powstawać wiejskie, a następnie gminne komitety założycielskie związku. Przykładem znacznej aktywności

---

rolniczej, delegat na ogólnopolski zjazd zjednoczeniowy „S” RI w Poznaniu, współorganizator strajku okupacyjnego w KW ZSL w Bydgoszczy, następnie sygnatariusz porozumień bydgoskich; w lipcu 1981 r. uczestnik Kongresu Europejskich Związków Zawodowych FISBA-CISL w Rzymie; w dniach 17-18 IX 1981 r. uczestnik spotkania Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego „S” RI w Wierchostawicach, od września 1981 r. członek Prezydium. Po wprowadzeniu stanu wojennego współorganizator Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników (OKOR) w woj. bydgoskim, w dniach 8 IX 1982-8 XII 1982 internowany w Ośrodku Odosobnienia w Mielęcinie k. Włocławka. Od sierpnia 1983 r. do października 1989 r. na emigracji w USA. współzałożyciel LPR, w latach 2001-2007 poseł RP z listy LPR, por.: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Witold_Hatka (dostęp 14 VIII 2011 r.).

²¹ Telesfor Izydor Horodecki (ur. 4 VII 1945 r. w Moczyłach, Litwa). Od 1966 r. właściciel gospodarstwa rolnego w Olszewce k. Nakła (od 2001 r. Gospodarstwo Agroturystyczne M.T. Horodecscy), współtwórca „Solidarności Chłopskiej”, przedstawiciel „Solidarności Chłopskiej” w KKP „S” RI, 8 II 1981 r. uczestnik manifestacji bydgoskiej, delegat Regionu Bydgoskiego „Solidarności Chłopskiej” na Ogólnokrajowy Zjazd Zjednoczeniowy w Poznaniu, w sierpniu 1981 r. delegat na I WZD „S” RI, wiceprzewodniczący Zarządu Regionu, uczestnik strajku okupacyjnego w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy, uczestnik delegacji rolników na posiedzenie WRN w dniu 19 III 1981 r., sygnatariusz porozumień bydgoskich, por. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Telesfor_Izydor_Horodecki (dostęp 14 VIII 2011 r.).

²² Roman Bartoszcze (ur. 9 XII 1946 r. w Jaroszewicach k. Bełżyc), w roku 1980 jeden z liderów „Solidarności Chłopskiej”, od lutego 1981 r. Krajowej Komisji Porozumiewawczej „S” RI; delegat na I WZD Regionu Bydgoskiego w 1981 r., przewodniczący Zarządu Regionu, przewodniczący Ogólnopolskiego Komitetu Strajkowego „S” RI w Bydgoszczy; następnie sygnatariusz porozumień bydgoskich, po wprowadzeniu stanu wojennego w dniach 13 IX 1982-26 XI 1982 internowany w Ośrodku Odosobnienia w Mielęcinie k. Włocławka, wydawca podziemnego pisma „Żywią i Bronią”; członek OKOR, od 1987 r. członek Prezydium Krajowej Rady Rolników „S”, od kwietnia 1989 r. Rady Krajowej „S” RI. W latach 1989-1993 poseł na Sejm, przewodniczący klubu poselskiego PSL, w 2006 r. odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, por.: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Roman_Bartoszcze (dostęp 14 VIII 2011 r.).

²³ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 1-2.

na tym polu mogą być np. działania rolników z gminy Nakło nad Notecią, gdzie już 2 stycznia 1981 roku odbył się pierwszy, zaś 22 stycznia 1981 roku drugi gminny zjazd związku, w którym uczestniczyli także przedstawiciele sąsiednich gmin. Jednocześnie 11 stycznia 1981 roku do Urzędu Miasta i Gminy w Nakle nad Notecią wpłynęło oficjalne pismo powiadamiające o powstaniu NSZZ „Solidarność Chłopska”. W gminie Nakło liczyła wówczas 268 członków²⁴, w sąsiedniej gminie Mrocza 200 rolników, skupionych w 10 kołach wiejskich²⁵. Warto nadmienić, że przedstawiciele miasta i gminy Nakło brali systematycznie udział w cotygodniowych zebraniach Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Chłopska” w Bydgoszczy²⁶. Podobnie sytuacja wyglądała w wielu gminach województwa.

W dniu 9 stycznia 1981 roku przedstawiciele związku celem rozpropagowania swojej działalności zorganizowali spotkanie ze studentami Akademii Techniczno-Rolniczej w Bydgoszczy²⁷. Według szacunkowych danych władz, wskutek aktywnej działalności rolników na dzień 15 stycznia 1981 roku „Solidarność Chłopska” została założona w 42 na 55 gmin istniejących w województwie bydgoskim²⁸. Stosunkowo silne i aktywne jej ośrodki skoncentrowały się w takich gminach, jak: Inowrocław, Pakość, Dąbrowa Biskupia, Koronowo, Gąsawa, Janowiec, Lubiewo, Pruszcz i wspomniana gmina Nakło²⁹. Zwłaszcza w pierwszej fazie formowania szeregów nowego związku do pozyskiwania zwolenników działania podejmowane przez organizatorów „Solidarności Chłopskiej” polegały głównie na kontaktach indywidualnych, prowadzeniu rozmów z rolnikami w ich gospodarstwach, przy czym wzajemne kontakty często wynikały z powiązań rodzinnych i koleżeńskich³⁰. Na czele nowo tworzonego związku stali zwykle bogatsi rolnicy, posiadający własne środki lokomocji³¹.

Niemal od samego początku rolnicy mogli liczyć na przejawiające się w różnej formie wsparcie ze strony pracowników i członków zarządu bydgoskiego MKZ. Zdaniem władz pierwsze koncepcje tworzenia struktur związkowych na wsi, które miały miejsce w listopadzie 1980 roku, były inspirowane

²⁴ T. Samselski, op. cit., s. 92-93.

²⁵ Ibidem, s. 98.

²⁶ Ibidem, s. 93.

²⁷ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 2.

²⁸ Ibidem.

²⁹ APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Informacja dotycząca zasięgu działania „Solidarności Chłopskiej” na terenie województwa bydgoskiego według oceny dokonanej na dzień 9 lutego 1981 roku, s. 67.

³⁰ Ibidem.

³¹ APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Informacja o działaniach..., s. 70.

przez MKZ NSZZ „Solidarność”. Faktem jest, iż wówczas to wytypowany został z MKZ NSZZ „S” stały przedstawiciel ds. „Solidarności Chłopskiej” Mariusz Łabentowicz³², będący członkiem Prezydium MKZ NSZZ „S”³³. W okresie późniejszym kolejny członek Prezydium MKZ Stanisław Lewandowski był reprezentantem z ramienia NSZZ „S” w Komisji Koordynacyjnej „S” RI³⁴. Z kolei podczas strajku okupacyjnego w siedzibie WK ZSL znaczącą rolę jako pośrednik w kontaktach pomiędzy strajkującymi rolnikami a „Solidarnością” odgrywał kolejny członek bydgoskiego MKZ Krzysztof Gotowski³⁵. W okresie tworzenia struktur, jak i później w ramach wspomnianego wsparcia „Solidarność Chłopska” w prowadzonej akcji propagandowej ko rzystała w dużym stopniu z „pomocy technicznej” bydgoskiego MKZ. Przede wszystkim zrzeczającym się rolnikom udostępniono na stałe pomieszczenia biurowe i wyposażenie, a także urządzenia służące do drukowania i powielania wszelkiego rodzaju materiałów. Środki finansowe na swoją działalność „Solidarność Chłopska” miała uzyskiwać częściowo z MKZ, zaś częściowo z dobrowolnych składek swoich członków³⁶. Warto nadmienić, iż działaniami związanymi z tworzącym się ruchem chłopskim zainteresowane były także krajowe władze „Solidarności”, które podczas styczniowego posiedzenia Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” podjęły decyzję o udzieleniu wsparcia rolnikom. Jedną z form pomocy było wyłonienie spośród członków KKP pięcioosobowego zespołu mediacyjnego, którego zadaniem

³² Mariusz Łabentowicz (ur. 17 XI 1955 r. w Bydgoszczy), współtwórca NSZZ „S”, pracownik MKZ w Bydgoszczy (członek Komisji Interwencji przy MKZ), współpracownik „Solidarności Chłopskiej”, delegat na I WZD Regionu Bydgoskiego „S”, organizator i uczestnik strajku okupacyjnego w WK ZSL w Bydgoszczy, 19 III 1981 r. uczestnik sesji WRN w Bydgoszczy, podczas której został pobity (wraz z m.in. Michałem Bartoszcze i Janem Rulewskim), 2 V 1983 r. aresztowany w Bydgoszczy za zorganizowanie kontrdemonstracji 1-majowej, od lutego 1984 r. na emigracji w Kanadzie, por. http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Mariusz_%C5%8Labentowicz (dostęp 14 VIII 2011 r.).

³³ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 1.

³⁴ Stanisław Lewandowski (ur. 21 IV 1956 r. w Kolankowie k. Bydgoszczy), członek założyciel MKS, następnie członek Prezydium MKZ bydgoskiego, kierownik działu łączności, koordynator wysyłki materiałów i niezależnej prasy do podregionów; reprezentant MKZ bydgoskiego w Komisji Koordynacyjnej „S” RI; członek MKS podczas kryzysu bydgoskiego, następnie sygnatariusz porozumień kończących strajk okupacyjny rolników indywidualnych w WK ZSL w Bydgoszczy, delegat na I WZD Regionu Bydgoskiego, członek Prezydium ZR, delegat na I KZD. Po wprowadzeniu stanu wojennego w dniach 13 XII 1981-8 III 1982 internowany w Ośrodku Odosobnienia w Potulicach, por.: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Stanis%C5%82aw_Lewandowski (dostęp 14 VIII 2011 r.).

³⁵ AIPN, By 077/337, t. 4. Meldunek z dn. 17 marca 1981 roku, k. 94.

³⁶ Ibidem; APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Informacja o działaniach..., s. 71.

było przeprowadzenie rozmów z rolnikami. Jednym z członków zespołu był przewodniczący bydgoskiego MKZ Jan Rulewski³⁷.

Z początkiem 1981 roku nastąpiło nasilenie protestów „Solidarności” rolniczej. Niewątpliwie wynikało to między innymi z postępującej akcji integracyjnej ruchu chłopskiego, jak i z faktu nieustannego odmawiania przez władze państwowe rolnikom prawa do legalnej działalności ich związków. W tym też czasie miejscem wielu ważnych spotkań stanowiących kolejne etapy jednoczenia się niezależnego ruchu chłopskiego, a jednocześnie wydarzeń związanych z dążeniem rolników do rejestracji ich związku była Bydgoszcz i region bydgoski. Praktyka dowodziła, że ustępstwa władzy można uzyskać tylko drogą nacisków strajkowych³⁸. Rolnicy w przeciwieństwie do robotników nie mieli możliwości wywierania na władze presji poprzez strajki protestacyjne, polegające choćby na zaprzestaniu pracy – w ich wypadku oznaczałoby to zaprzestanie lub ograniczenie dostaw produktów żywnościowych, a to po pierwsze – godziłoby w nich samych i zwykłych obywateli, na których poparcie przecież rolnikom zależało, a po drugie – niesłoby za sobą spore ryzyko, iż władze zrzucają na chłopów odpowiedzialność za braki żywności w sklepach. Wobec powyższego najczęściej stosowanymi formami protestów chłopskich były marsze, wiece oraz strajki okupacyjne i głodowe. Takich akcji w Bydgoszczy i regionie odbyło się kilka.

Wydarzeniem, które zdobyło rozgłos ogólnokrajowy i jednocześnie przychylną reakcję środowisk solidarnościowych w całym kraju, a także mającym wpływ na dalsze działania chłopów regionu bydgoskiego, był niewątpliwie strajk rolników w Ustrzykach Dolnych i w Rzeszowie, do którego doszło w styczniu i lutym 1981 roku. Formalnie strajk zakończył się 10 lutego 1981 roku, po odmowie przez Sąd Najwyższy prawa do rejestracji rolniczej „Solidarności”. Kilka dni później, 18 lutego 1981 roku, podpisano porozumienie pomiędzy Komitetem Strajkowym w Rzeszowie działającym w imieniu Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych i Komisją Rządową, gwarantujące m.in. nienaruszalność własności chłopskiej³⁹.

³⁷ *Postanowienia o wszczęciu mediacji między różnymi organizacjami chłopskiego ruchu zawodowego z 7/8 stycznia 1981 roku*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej (19 X 1980-4 VI 1989)*, Gdańsk 1991, s. 21.

³⁸ T. Kuczur, op. cit., s. 39.

³⁹ J. Skórzyński, M. Pernał, *Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980-89*, Warszawa 2005, s. 57; J. Holzer, „Solidarność”, Warszawa 1983, s. 116. Bezpośrednim skutkiem odmowy rejestracji stało się porozumienie „Solidarności Wiejskiej” z dwoma pozostałymi związkami chłopskimi o zjednoczeniu, które przypieczętowane zostało na spotkaniu

Na znak solidarności z protestującymi w Rzeszowie w wielu miastach kraju przeprowadzano akcje protestacyjne, także w Bydgoszczy i regionie. Podczas posiedzenia „Solidarności Chłopskiej” w dniu 15 stycznia 1981 roku postanowiono, że akcja taka odbędzie się m.in. w dniu 22 stycznia 1981 roku⁴⁰. Na ten dzień NSZZ „Solidarność” zaplanował dwugodzinny strajk ostrzegawczy w sprawie wolnych sobót. Równoległe z nim miała przebiegać akcja protestacyjna „Solidarności Chłopskiej”, mająca stanowić z jednej strony wsparcie kolegów z południa, a z drugiej akt solidarności z robotnikami. Protest rolników miał polegać na pojawieniu się w Bydgoszczy i innych miastach regionu ciągnikami i maszynami rolniczymi przyozdobionymi w biało-czerwone flagi i transparenty z hasłami żądającymi m.in. zarejestrowania związku chłopskiego⁴¹. Niestety, cała akcja powiodła się tylko częściowo – wzięły w niej udział te pojazdy, które dojechały do miasta dnia poprzedniego, gdyż władze podjęły środki mające utrudnić rolnikom wjazd głównie do Bydgoszczy, np. poprzez ustawienie stosownych znaków drogowych i rozstawienie na drogach większej liczby milicjantów, karząc łamiących przepisy rolników wysokimi mandatami. W odpowiedzi rolnicy, zamiast wracać do domów, gromadzili się w miasteczkach w pobliżu miejsc zamieszkania i tam, głównie pod budynkami rządowym, przeprowadzili swój protest. Największą liczbę protestujących rolników odnotowano w Inowrocławiu, Lubiewie i Dobrczu. Akcja trwała zwykle około kilku godzin⁴². W tym samym czasie prowadzono rozmowy z naczelnikami wspomnianych gmin oraz wicewojewodą bydgoskim Romanem Bąkiem. Rolnicy, poza problemem rejestracji związku, krytykowali pojawiające się ich zdaniem przejawy kolektywizacji wsi, występowali przeciwko próbom zdobywania przychylności niektórych chłopów poprzez dawanie im szczególnych przywilejów. Słowa niezadowolenia ze sposobu działania kierowane były także pod adresem funkcjonujących na wsi Kółek Rolniczych⁴³. Podobne akcje protestacyjne miały miejsce 22 i 26 stycznia we Włocławku oraz 1 lutego 1981 roku w Toruniu⁴⁴.

Z kolei na godzinę 10.00 w dniu 7 lutego 1981 roku w inowrocławskim kościele pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny zaplanowano strajk

---

w Bydgoszczy 13 II 1981 r. Szerzej na temat samego strajku: D. Iwaneczko, *Służba Bezpieczeństwa wobec „Solidarności” rolniczej w Polsce południowo-wschodniej 1980-1981*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2, s. 185-198.

⁴⁰ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 15 stycznia 1981 roku, k. 88.

⁴¹ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 20 stycznia 1981 roku, k. 98.

⁴² AIPN, 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 20 stycznia 1981 roku, k. 98; Meldunek z dn. 22 stycznia 1981 roku, k. 108-109; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 17.

⁴³ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 3.

⁴⁴ T. Kuczur, op. cit., s. 40.

głodowy rolników. Inicjatorem był tamtejszy działacz Zbigniew Gedowski⁴⁵, któremu do strajku udało się przekonać 51 rolników. Wówczas akcja nie doszła do skutku – po interwencji wiceprzewodniczącego bydgoskiego MKZ Antoniego Tokarczuka oraz biskupa Jana Michalskiego została przeniesiona na dzień 11 lutego 1981 roku. Jednym z argumentów, który miał wpłynąć na Z. Gedowskiego, był fakt, iż na dzień następny zaplanowany był w Bydgoszczy Ogólnopolski Zlot Rolników Indywidualnych⁴⁶. Strajk głodowy nie rozpoczął się również wspomnianego 11 lutego 1981 roku, zdecydowano się jedynie na wiec dnia następnego⁴⁷.

Tymczasem w Bydgoszczy w dniu 8 lutego 1981 roku Wojewódzki Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” we współpracy z MKZ w Bydgoszczy zorganizował „zlot” – kolejny „wiec”⁴⁸ czy też, jak nazywają to niektóre źródła, wielką manifestację swoich członków mającą na celu jednoczenie ruchu robotniczo-chłopskiego w całym kraju oraz poparcie żądań odnośnie do rejestracji statutu „Solidarności Chłopskiej”. Z perspektywy bydgoskiej „Solidarności” rolniczej było to z całą pewnością jedno z największych przedsięwzięć zorganizowanych przez MKZ na rzecz zarejestrowania „Solidarności Chłopskiej”⁴⁹. Zlot rozpoczął się o godzinie 11.00 uroczystą mszą św. w intencji „Solidarności Chłopskiej” w kościele św. Wincentego à Paulo. Mszę, obok tamtejszego proboszcza księdza Antoniego Strycharza, koncelebrował biskup Jan Michalski, który zabierając głos na samym początku nabożeństwa

⁴⁵ Zbigniew Gedowski był działaczem NSZZ „S”, szybko jednak zaangażował się w budowanie struktur solidarności rolniczej, współzałożyciel i współpracownik Niezależnego Samorządowego Związku Chłopskiego w Inowrocławiu, w dniu 22 I 1981 r. współorganizował blokady ulic przez rolników z okolic Inowrocławia, 8 II 1981 r. uczestniczył w bydgoskim marszu solidarnościowym, w marcu 1981 r. był współorganizatorem delegacji rolników inowrocławskich (S. Fijałkowski, Piotr Bartoszcze, J. Dernoga) do Katowic w celu uzgodnienia z katowickim MKZ dostaw węgla w zamian za dostawy mięsa, organizator zbiórki żywności dla inowrocławskich przedszkoli i żłobków, uczestniczył (oddelegowany do ochrony) w Zjeździe Zjednoczeniowym w Poznaniu w dniach 8-9 III 1981 r., w dniach 16 III 1981-17 IV 1981 uczestniczył w strajku okupacyjnym w siedzibie WK ZSL w Bydgoszczy, zaś w kwietniu 1981 r. współorganizował i uczestniczył w głodówce rolników w budynku ZSL w Inowrocławiu, por.: http://www.encyklopedia-solidarnosci.pl/wiki/index.php?title=Zbigniew_Gedowski (dostęp 14 VIII 2011 r.).

⁴⁶ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 2 lutego 1981 roku; k. 160; Relacja ustna Z. Gedowskiego (w posiadaniu autora).

⁴⁷ O wydarzeniach z dnia 12 II 1981 r. w Inowrocławiu w dalszej części tekstu.

⁴⁸ Wcześniej wiece chłopów odbywały się w Warszawie (14 XII 1980 r.) oraz we Włocławku (26 I 1981 r.), por.: M. Fifer, op. cit., s. 80.

⁴⁹ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 3-4; APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Informacja o działaniach..., s. 74 n.

i stwierdzając wówczas, iż rolnicy mają prawo do zrzeszania się w samodzielne związki, potwierdził niejako poparcie, jakim dotychczas cieszyli się oni ze strony Kościoła katolickiego. W sumie w mszy św. uczestniczyło aż 15 księży. Asystę biskupa stanowiło ośmiu chłopów ubranych w sukmany staropolskie z kosami osadzonymi na sztorc. Słowa zrozumienia i wsparcia dla rolników i ich działań ze strony biskupa pojawiły się także w treści kazania⁵⁰. Jednocześnie duchowny nawoływał zebranych do cierpliwości, rozważgi i spokoju. Według różnych źródeł w mszy św. uczestniczyć miało od 10 do 20 tys. osób⁵¹, przy czym około 1500 mieli stanowić rolnicy, głównie ludzie młodzi z podbydgoskich wsi i gmin, z pozostałych gmin uczestniczyły 10-, 20-osobowe grupy. Ponadto w zlocie brali udział działacze NSZZ „Solidarność” z przedsiębiorstw i różnych instytucji z Bydgoszczy oraz okolicznych miast. Po zakończeniu nabożeństwa około godz. 13.00 rozpoczął się przemarsz uczestników ulicami Bydgoszczy (Piotrowskiego, Jagiellońska, rondo XXX-lecia, Bernardyńska) w kierunku Starego Rynku, na którym odbył się wiec. W przemarszu miało uczestniczyć około 5 tys. osób. Czoło pochodu stanowiła ubrana po cywilnemu orkiestra ZNTK, za którą maszerowało 10 kosynierów i około 30 osób w tradycyjnych strojach ludowych. Wielu maszerujących niosło białoczerwone, niebieskie i zielone flagi oraz transparenty, na których widniały hasła: „Nie rzucim ziemi, skąd nasz ród”, „Żądamy rejestracji »Solidarności Chłopskiej«”, „Żywią i bronią”, „Rolniku – »Solidarność« twoją organizacją”, „»Solidarność Chłopska« to odnowa polskiej wsi”, „Niech stąpi duch Twój i odnowi oblicze tej ziemi”, „Popieramy słuszne żądania »Solidarności Wiejskiej« w Warszawie”, „»Solidarność Chłopska« żąda szybkiej rejestracji Związku Indywidualnych Rolników”, „Solidarność Chłopska”. Pochód zatrzymał się także przed gmachem Komitetu Wojewódzkiego PZPR, gdzie przy akompaniamencie orkiestry odśpiewano pierwszą zwrotkę *Roty*. Na Starym Rynku, na którym zgromadzony tłum miał już liczyć około 8 tys. osób, odśpiewano hymn państwowy, zaś poszczególne delegacje złożyły kwiaty pod pomnikiem Walki i Męczeństwa, a następnie głos zabrali: przewodniczący NSZZ „Solidarność

⁵⁰ Obszerne fragmenty homilii wygłoszonej przez biskupa J. Michalskiego pojawiły się następnie w prasie związkowej, por.: J. Michalski, *Wołam z tego umęczonego miasta. Fragmenty homilii wygłoszonej 8 lutego 1981 r.*, „Wolne Związki” 1981, nr 3, s. 1-2; „Serwis Informacyjny” 1981, nr 8, s. 3-4.

⁵¹ Informacja o 15 tys. zebranych pojawia się w sprawozdaniach partyjnych, por.: APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Przebieg ogólnopolskiego Zlotu Rolników w dniu 8 lutego 1981 r., k. 58; inne źródło „rządowe” mówi o 10 tys. uczestników, por.: AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 8 lutego 1981 r., k. 191 n. Z kolei dane szacunkowe opublikowane w pismach związkowych podają liczbę 20 tys. uczestników, por. „Serwis Informacyjny” 1981, nr 7, s. 1; „Solidarność Chłopska” 1981, nr 2, s. 2; „Wolne Związki” 1981, nr 3, s. 1.

Chłopska” w Bydgoszczy Józef Waźbiński oraz przewodniczący MKZ Regionu Bydgoskiego Jan Rulewski, który podkreślił solidarność rolników i chłopów w walce o niezależne związki. W dalszej części przemawiali Władysław Dudek oraz Witold Hatka. Odczytano również rezolucję, w której domagano się zwołania nadzwyczajnej sesji Wojewódzkiej Rady Narodowej poświęconej sprawom rolnictwa, wyżywienia narodu i przyszłości chłopskiego związku zawodowego. W międzyczasie wśród zebranych kolportowano ulotki informacyjne. Po zakończeniu manifestacji na Starym Rynku około godz. 14.15 zebrani udali się w kierunku hali Astoria, gdzie odbyło się sympozjum poświęcone ruchowi związkowemu na wsi. W spotkaniu uczestniczyło 1200-1500 osób posiadających specjalne przepustki-wejściówki⁵². Na sympozjum w charakterze eksperta zaproszono prof. Andrzeja Stelmachowskiego z Uniwersytetu Warszawskiego. Wygłosił on referat nt. *Rejestracja związków zawodowych rolników indywidualnych pod względem prawnym i politycznym*, w którym wskazał między innymi na trudności związane z rejestracją, ale i konsekwencje, jakie może przynieść rolnictwu działalność tychże związków, podkreślił potrzebę przeprowadzenia reformy cen, wskazując na konieczność obniżenia cen artykułów przemysłowych oraz zaktywizowania kontroli społecznej w przedsiębiorstwach skupu i magazynach. Innym zagadnieniem poruszonym przez prof. A. Stelmachowskiego była kwestia funkcjonowania kółek rolniczych na wsi. Drugim referentem był dr Błażej Wierzbowski, który wygłosił wykład nt. *Uspołecznione rolnictwo a związek zawodowy rolników indywidualnych*, w którym wskazał na wyraźne preferowanie ze strony państwa rolnictwa uspołecznionego i tym samym traktowanie drugoplanowo rolników indywidualnych. Dalszą część spotkania stanowiły wolne głosy zebranych na sali rolników oraz dyskusja. Na zakończenie przewodniczący Krajowej Rady Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność Chłopska” Stanisław Janisz udzielał odpowiedzi na pytania rolników. Spotkanie zakończyło się około godziny 16.50⁵³.

Podobna manifestacja, aczkolwiek o mniejszym zasięgu, odbyła się w dniu 12 lutego 1981 roku w Inowrocławiu. Rozpoczęła się o godz. 16.30 mszą św. koncelebrowaną przez bpa Jana Michalskiego w kościele Najświętszej Marii Panny w Inowrocławiu. Biskupowi towarzyszył tamtejszy proboszcz ks. R. Zientarski oraz 15 innych księży, ponadto asystowało mu ośmiu rolników ubranych w sukmany staropolskie z kosami osadzonymi na sztorc. We mszy św. wzięło udział około 1500 wiernych. Po zakończeniu nabożeństwa około godziny

⁵² AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 3; APB, KW PZPR, sygn. 51 VII/427. Przebieg Ogólnopolskiego..., s. 58-61; AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 8 lutego 1981 roku, k. 191-195; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 22-27.

⁵³ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 8 lutego 1981 roku, k. 195-197.

18.10 zebrani udali się w kierunku pomnika Powstańców Wielkopolskich, pod którym odbył się wiec. Wzięło w nim udział około 900 osób, w tym około 200 chłopów. Na czele pochodu, podobnie jak w Bydgoszczy, szli organizatorzy, kosyńerzy w strojach ludowych, chłopci wyposażeni w białe-czerwone flagi oraz transparenty, a następnie mieszkańcy Inowrocławia. Zwyczajowo odśpiewano *Rotę*. Wiec zakończył się około godziny 19.00⁵⁴.

Naturalnie poza manifestacjami przedstawiciele „Solidarności Chłopskiej” co pewien czas organizowali spotkania z przedstawicielami władz terenowych i wojewódzkich, podczas których systematycznie przedstawiali swoje żądania i postulaty, częściowo ponawiając te dotychczas niespełnione przez władze⁵⁵.

Akcje protestacyjne i manifestacje to jedna grupa wydarzeń, które miały miejsce w Bydgoszczy, druga związana była z kolejnymi próbami jednoczenia się niezależnego ruchu chłopskiego. Do spotkania przedstawicieli głównych trzech nurtów niezależnego ruchu chłopskiego doszło już 5 grudnia 1980 roku w Warszawie. Wprawdzie nie udało się wówczas doprowadzić do zjednoczenia ruchu, aczkolwiek sam temat został poruszony przez zebranych działaczy. Uzgodniono także, iż w rozmowach z przedstawicielami władz uczestniczyć będzie wspólna reprezentacja owych trzech związków⁵⁶. Od połowy grudnia 1980 roku trwały dalsze rozmowy na temat ewentualnego zjednoczenia niezależnego ruchu chłopskiego. Mimo że z rozmów zrezygnowała „Solidarność Chłopska”, formalnie 19 grudnia 1980 roku doszło do ukonstytuowania się Niezależnego Samorządnego Związku Zarodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność”, który stanowić miał podstawę do późniejszego zjednoczenia wiejskiego ruchu solidarnościowego. W skład wspomnianego związku weszli: rolnicy z „Solidarności Wiejskiej”, ale tylko z części regionów kraju, członkowie Samorządnego Związku Producentów Rolnych, Związku Zawodowego Ziemi Dobrzyńskiej i Kujaw, członkowie innych, mniejszych grup działających na wsi oraz przedstawiciele chłopów kilku województw, którzy określali się jako „Solidarność Chłopska”⁵⁷. Jak widać, działania te nie zakończyły rozmów w niezależnym ruchu chłopskim.

Wobec powyższego kolejną inicjatywą w regionie bydgoskim było zorganizowanie przez Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” w Bydgoszczy w dniu 15 stycznia 1981 roku Krajowej Konferencji „Solidarności Chłopskiej”. Jednym z inicjatorów miał być wspomniany Jan Rulewski. W konferencji wzięło udział około 100 osób z całego kraju. Przedmiotem dyskusji

⁵⁴ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 12 lutego 1981 roku, k. 228-231.

⁵⁵ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 3.

⁵⁶ T. Kuczur, op. cit., s. 32.

⁵⁷ Ibidem, s. 35.

była przedłużająca się rejestracja związku oraz trudności rolników indywidualnych w nabywaniu maszyn rolniczych, nawozów czy materiałów budowlanych. Istotne jest to, iż w trakcie spotkania, poza dyskusją nad statutem ich związku, zebrani doszli do porozumienia w sprawie jedności ich działania na terenie całego kraju. Uzgodniono także, iż do kolejnego spotkania dojdzie na przełomie stycznia i lutego⁵⁸.

Dwa tygodnie później, w dniu 29 stycznia 1981 roku, Wojewódzki Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność Chłopska” w Bydgoszczy zorganizował w mieście zjazd Krajowej Rady Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność Chłopska, w którym udział wzięło 19 delegacji, z 25 zaproszonych, reprezentujących poszczególne województwa, tj. około 50 osób, przedstawiciele NSZZ „Solidarności Chłopskiej”, NSZZ „Solidarności Wiejskiej” i Związku Zawodowego Rolników Indywidualnych „Solidarność”⁵⁹. Zjazd zakończył się około 1.00 w nocy. Powołano tymczasowe prezydium, które do czasu rejestracji związku miało działać jako organ wykonawczy posiadający wszelkie kompetencje do podejmowania decyzji odnośnie do planowanych akcji strajkowych, rozmów z rządem oraz innych przedsięwzięć. W skład prezydium weszli m.in.: Stanisław Janisz z Włocławka, Józef Ważbiński, Stanisław Mojzesowicz oraz Roman Bartoszcze z Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Chłopska” w Bydgoszczy⁶⁰. W tym samym czasie w skład prezydium Wojewódzkiego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Chłopska” w Bydgoszczy, poza trzema wspomnianymi działaczami, wchodził: Henryk Kluska (gm. Dragacz), Urban Matuszewski (gm. Dobrcz), Witold Hatka (gm. Białe Błota), Marek Pasturczak (gm. Dobrcz), Adam Hułas (gm. Gniewkowo), Przemysław Zoń (gm. Łabiszyn), Marian Friszke (gm. Solec Kujawski), Telesfor Horodecki (gm. Nakło), Józef Roczeń (gm. Sicienko), Andrzej Maciejewski (gm. Szubin)⁶¹.

Za kolejne dwa tygodnie, tj. w dniu 13 lutego 1981 roku, w Bydgoszczy odbył się zjazd Tymczasowego Komitetu Porozumiewawczego Związku Zawodowego Rolników, w którym uczestniczyli przedstawiciele NSZZ „Solidarność Chłopska”, NSZZ „Solidarność Wiejska” oraz NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność”. Obecny był także przewodniczący bydgoskiego MKZ Jan Rulewski. W czasie obrad trwających od 12.00 do 21.00 powołano

⁵⁸ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 2; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 16; „Serwis Informatyczny” 1981, nr 1, s. 1.

⁵⁹ AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 4; AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 29 stycznia 1981 roku, k. 143.

⁶⁰ AIPN By, 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 30 stycznia 1981 roku, k. 145-146.

⁶¹ Ibidem, s. 146-149.

33-osobową Krajową Komisję Porozumiewawczą NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” z siedzibą w Bydgoszczy, w której znalazło się po 11 reprezentantów z trzech wspomnianych związków. KKP NSZZ RI „S” wyłoniła 15-osobowe Prezydium, odpowiednio po pięć osób z każdego związku. Zadaniem Prezydium miała być koordynacja wszelkich działań związku do czasu przeprowadzenia ogólnopolskiego zjazdu rolników, w tym reprezentowanie wszystkim organizacji chłopskich wobec władz państwowych i politycznych, kierowanie bieżącą polityką NSZZ RI „Solidarność”, pozyskiwanie sojuszników związku oraz zorganizowanie ogólnopolskiego zjazdu rolników. Podczas zjazdu przyjęto do wiadomości fakt rozwiązania Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność Wiejska” i NSZZ RI „Solidarność”, zwrócono się jednocześnie do Krajowej Rady Porozumiewawczej „Solidarności Chłopskiej”, by mając na uwadze potrzebę jedności, postąpiła podobnie. Na czele prezydium stanął Witold Hatka, posiadający niewielkie gospodarstwo rolne w miejscowości Zielonka (gm. Białe Błota), zastępcą przewodniczącego został Piotr Baumgart z województwa szczecińskiego, zaś sekretarzem Gabriel Janowski z województwa warszawskiego. Wspomniany zjazd wstępnie zaplanowano na dzień 6 marca 1981 roku w Szczecinie. Ustalono także, iż w zjeździe tym weźmie udział po 10 delegatów z każdego województwa⁶². Wśród członków KKP NSZZ RI „S” z ramienia „Solidarności Chłopskiej” znaleźli się: Tadeusz Kentzer, Henryk Kapsa, Kamil Matuszewski, Roman Bartoszcze, Józef Waźbiński, Urban Matuszewski, Witold Hatka, Henryk Góra, Telesfor Horodecki, Józef Żak, Jerzy Gneciak, zaś w skład Prezydium z województwa bydgoskiego weszli: wspomniany Witold Hatka jako przewodniczący oraz Roman Bartoszcze i Urban Matuszewski jako członkowie.

Pozostaje pytanie, dlaczego na siedzibę KKP NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” wybrano Bydgoszcz. Po pierwsze, doceniano fakt zaangażowania przedstawicieli bydgoskiego MKZ, zwłaszcza Jana Rulewskiego i Krzysztofa Gotowskiego, w sprawy związku chłopskiego i tworzenie jego działaczom jak najlepszych warunków do rozwoju działalności koordynującej. Wskazywano także na inne czynniki, uważane nawet za istotniejsze. Mianowicie, za niewskazane uznano, by siedziby wszystkich władz związkowych mieściły się w Gdańsku, a z drugiej strony Bydgoszcz leży w takiej odległości od tego miasta, że zawsze istniałaby możliwość szybkiego kontaktu członków KKP NSZZ RI „S” z Krajową Komisją Porozumiewawczą NSZZ

⁶² AIPN By 077/337, t. 3, Meldunek z dn. 13 lutego 1981 roku, k. 235 n; Meldunek z dn. 14 lutego 1981 roku, k. 243 n; AIPN By, 069/1361. Analiza i ocena..., s. 3; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 32-33.

„Solidarność”. Ponadto zwracano uwagę na fakt, że miasto znajduje się mniej więcej pośrodku Polski, jeśli chodzi o wschód i zachód, nie stanowi centrum żadnego regionu, lecz usytuowane jest na styku Pomorza, Kujaw i Wielkopolski, czyli trzech regionów mających tradycję rolniczą⁶³.

Do ostatecznego zjednoczenia trzech organizacji chłopskich doszło podczas Pierwszego Ogólnopolskiego Zjazdu Delegatów Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych Rolników Indywidualnych, który odbył się 8-9 marca 1981 roku w Poznaniu. Podczas narady członków Prezydium WKZ NSZZ „Solidarności Chłopskiej” wybrano osoby mające udać się na zjazd poznański. Delegatami z województwa bydgoskiego na Krajowy Zjazd NSZZ RI „Solidarność” byli: Roman Bartoszcze, Andrzej Chrzanowski, Kazimierz Dudek, Witold Hatka, Telesfor Horodecki, Eugeniusz Kowalski, Urban Matuszewski, Stanisław Mojzesowicz, Józef Ważbiński i Andrzej Wołowski⁶⁴. W sumie grupa bydgoska miała liczyć około 50 osób, poza delegatami wybranymi wcześniej na zjazd udać się miała grupa około 20-30 rolników pod kierunkiem Urbana Matuszewskiego, której celem miało być forsowanie wśród delegatów pozycji Witolda Hatki, by został wybrany do centralnych władz.

Poza wybranymi delegatami na zjeździe zjawili się także licznie działacze, których zadaniem było m.in. utrzymanie porządku i sprawne przeprowadzenie zjazdu pod względem organizacyjno-logistycznym. Na spotkaniu przyjęto również projekt R. Bartoszcze, by organizować w najbliższym czasie strajki w budynkach administracji państwowej w Bydgoszczy i Inowrocławiu. Ich celem miało być wywarcie presji na władze w sprawie zarejestrowania statutu niezależnego związku chłopskiego. Potwierdzono także zorganizowanie Wojewódzkiego Zjazdu Kółek Rolniczych w Bydgoszczy w dniu 8 marca 1981 roku oraz ustalono, że na zjeździe tym S. Mojzesowicz ma zostać wybrany prezesem WZKR, ponadto wybrani zostaną delegaci na Centralny Zjazd Kółek Rolniczych mający odbyć się w Warszawie⁶⁵. Tak więc dla podbydgoskich rolników w tym samym czasie odbywały się dwa ważne spotkania związane z ich funkcjonowaniem i prowadzeniem działalności niezależnej od dotychczasowych kontrolowanych przez państwo struktur.

Efektom obrad Ogólnopolskiego Zjazdu Delegatów Niezależnych Samorządnych Związków Zawodowych Rolników Indywidualnych było m.in. zatwierdzenie statutu, struktury organizacyjnej oraz nazwy związku. Najwyższą, tymczasową władzą Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego

⁶³ W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 29.

⁶⁴ Ibidem, s. 52.

⁶⁵ AIPN, By 077/377. Meldunek z dn. 5 marca 1981 roku, k. 15.

Rolników Indywidualnych „Solidarność” został Ogólnopolski Komitet Założycielski (OKZ), na czele którego stanął Jan Kułaj, rolnik z województwa przemyskiego. W składzie Prezydium OKP znalazł się także przedstawiciel z regionu bydgoskiego Roman Bartoszcze. Docelową siedzibą związku miał być Dom Chłopa w Warszawie, zaś na siedzibę tymczasową związku wybrano Poznań⁶⁶. Celem nowo powstałego związku było przede wszystkim zapewnienie należytej rangi polskiemu rolnictwu, a także zapobieganie migracji młodych ludzi ze wsi do miast.

Nadal nierozwiązany problem stanowiła kwestia rejestracji niezależnego ruchu chłopskiego. Wprawdzie podpisanie porozumień ustrzycko-rzeszowskich było niewątpliwym sukcesem chłopów, ale niestety, nie zakończyło ich walki o rejestrację związku. Kolejnym ważnym punktem na drodze do osiągnięcia tego celu był inny strajk, który rozpoczął się właśnie w Bydgoszczy, i to w czasie, gdy wielu wydawało się, że nastąpił okres spokoju. Warto jednak pamiętać, że faktycznym powodem strajku nie była sama kwestia rejestracji, ale zupełnie inny kryzys, który od jakiegoś czasu narastał na wsi i dotyczył walki, jaką rolnicy toczyli o Kółka Rolnicze. Stosunek do nich był istotnym elementem wpływającym na kształtowanie się relacji między niezależnym ruchem chłopskim a władzą ludową. Zgodnie z decyzjami podjętymi na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR i Prezydium ZSL w dniu 20 października 1980 roku, Kółka Rolnicze miały być organizacją masową i realizować podobną funkcję do CRZZ. Miały one od tej pory reprezentować nie tylko interesy socjalne i produkcyjne rolników, ale i spełniać rolę związku zawodowego. Odmiennego zdania byli przedstawiciele niezależnego ruchu chłopskiego⁶⁷. W opinii chłopów stare Kółka Rolnicze oraz ich struktury były skompromitowane i skorumpowane, w dużym stopniu zatraciły swoją niezależność i samorządność, zaś ich organa przedstawicielskie były całkowicie podporządkowane władzom państwowym⁶⁸.

⁶⁶ M. Szyptma, op. cit., s. 19; T. Chinciński, *W cieniu bydgoskiego...*, s. 39.

⁶⁷ T. Kuczur, op. cit., s. 27.

⁶⁸ T. Jakubek, *Istota powołania Wojewódzkiego Związku Kółek Rolniczych w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2008 (praca konkursowa, maszynopis w posiadaniu autora), s. 5. O samym konkursie por.: A. Lewińska, *Nie wiem, kto miał rację Wałęsa do Rulewskiego*, „Gazeta Bydgoska” z dn. 19 III 2008, <http://wiadomosci.gazeta.pl/kraj/1,34309,5040125.html> (dostęp 16 III 2011 r.). Konkurs „Bydgoski Marzec 1981 – Twój krok ku wolności”. Jego plonem są wspomnienia, refleksje i zdjęcia dotyczące wydarzeń marcowych w Bydgoszczy. Napłynęło ok. 70 prac. Pierwszą nagrodę za pracę *Istota powołania Wojewódzkiego Związku Kółek Rolniczych w Bydgoszczy* otrzymał Tadeusz Jakubek z Nakła n. Notecią. Nagrodę laureatowi wręczył osobiście Wałęsa. Jury przyznało także trzy równorzędne nagrody drugie: Karolowi Furmanowi z Bydgoszczy za pracę *Biało-czerwona opaska*, Antoniemu Kusiowi z Rojewy za pracę *Pozostały tylko krzyż i chłopska pamięć* oraz Janowi Krzysztofowi Wiślickiemu z Warszawy za pracę pt. *Akcja na ścianie studenckiego klubu w Toruniu – marzec 1981, wspomnienie*.

Bezpośrednią przyczyną strajku rolników⁶⁹ w Bydgoszczy był konflikt, jaki powstał wokół odbywającego się w dniu 23 lutego 1981 roku w Bydgoszczy X Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów Związków i Kółek Rolniczych (WZKiOR)⁷⁰. Zdaniem rolników związanych z niezależnym ruchem chłopskim wspomniany zjazd został przez władze wojewódzkie i WZKiOR w Bydgoszczy sfalszowany, udziału nie brali w nim delegaci z wszystkich gmin, a jedynie osoby zaproszone czy też rekomendowane przez władze. Wobec powyższego postanowiono, iż „Solidarność Chłopska” będzie walczyć z WZKiOR, SKR i Kółkami Rolniczymi wszelkimi sposobami, tak by doprowadzić do ich rozbicia i eliminacji z życia wsi⁷¹.

Pierwszym etapem walki ze starymi Kółkami Rolniczymi było zorganizowanie własnego, niezależnego od władz Wojewódzkiego Zjazdu Kółek Rolniczych (WZKR)⁷², do którego doszło już 8 marca 1981 roku. W obradach odbywających się w świetlicy „Belmy” uczestniczyło około 600 delegatów z 28 gmin województwa bydgoskiego. Podczas spotkania skrytykowano zjazd WZKiOR obradujący w Bydgoszczy w dniu 23 lutego 1981 roku, ponadto dokonano wyboru Rady, na czele której stanął Józef Piłat. Funkcję przewodniczącego WZKR powierzono Stanisławowi Mojzesowiczowi. Wybrano także 25 delegatów na Krajowy Zjazd Kółek Rolniczych. Jednym z postulatów, który się wówczas pojawił, było żądanie rejestracji NSZZ „Solidarność Chłopska”⁷³. Po powstaniu drugiego konkurencyjnego związku musiało dojść między nimi do konfrontacji, zwłaszcza że nowy, powołany 8 marca 1981 roku WZKR domagał się nie tylko przejęcia kompetencji WZKiOR, ale i podziału majątku, a także udostępnienia części pomieszczeń zajmowanych przez dotychczasowy związek. Odmowa doprowadziła do dalszej eskalacji konfliktu⁷⁴. Niestety,

⁶⁹ Geneza, przebieg i konsekwencje strajku okupacyjnego rolników w bydgoskiej siedzibie WK ZSL były tematem referatu autorki podczas konferencji „Kryzys bydgoski”. *Spojrzenie po trzydziestu latach (Bydgoski marzec i walka rolników o rejestrację NSZZ RI „Solidarność”)*. Tekst referatu w druku. Wobec powyższego w tymże artykule autorka ograniczyła się do przedstawienia najważniejszych kwestii z tym wydarzeniem związanych.

⁷⁰ Szerzej: A. Zakrzewski, *Strajk w Bydgoszczy*, „Tygodnik Rolników Solidarność” 1981, z dn. 3-10 marca; S. Pastuszewski, *Ogólnopolski strajk okupacyjny w Bydgoszczy*, „Sprawa Chłopska” 1981, nr 1, s. 1.

⁷¹ AIPN, By 077/337, t. 3. Meldunek z dn. 25 lutego 1981 roku, k. 294.

⁷² Decyzja o powołaniu niezależnego zjazdu miała zapaść już 24 II 1981 r. na posiedzenie Zarządu Regionu Bydgoskiego „Solidarności Chłopskiej”. Do koordynowania prac wyznaczono A. Wołowskiemu, T. Jakubka i S. Mojzesowicza; por.: T. Jakubek, op. cit., s. 8.

⁷³ AIPN By 077/337, t. 4. Meldunek z dn. 8 marca 1981 roku, k. 30-32.

⁷⁴ APB KW PZPR, sygn. 51/VII461. Informacja o przebiegu strajku okupacyjnego...; T. Chinciński, „*Noteć*”..., s. 77.

wszelkie zabiegi podejmowane przez działaczy „Solidarności Chłopskiej” wspieranej tradycyjnie przez NSZZ „Solidarność”, zakończyły się fiaskiem⁷⁵, w konsekwencji, jak stwierdził Roman Bartoszcze: z uwagi na wyczerpanie innych środków z dniem 12 marca 1981 roku Zarząd Wojewódzki NSZZ RI „S” przekształcił się w Wojewódzki Komitet Strajkowy ze wspomnianym Romanem Bartoszcze na czele i ogłosił stan pogotowia strajkowego na terenie województwa bydgoskiego⁷⁶.

W dniu 16 marca 1981 roku w godzinach rannych grupa rolników, reprezentantów WZKR, związana z „Solidarnością Chłopską” i „Solidarnością Wiejską” zajęła budynek WK ZSL przy ulicy Dworcowej, po czym ogłosiła strajk okupacyjny⁷⁷. Niemal natychmiast po rozpoczęciu protestu o całej sytuacji poinformowano władze solidarnościowe w Gdańsku. W wysłanej depeszy stwierdzono, iż podłożem strajku jest odmowa oraz ciągłe uchylanie się władz wojewódzkich od rozmów na temat przekazania działalności chłopskiej Wojewódzkiej Radzie Kółek Rolniczych w Bydgoszczy⁷⁸. Dokładnie taką samą argumentację przedstawiano w komunikatach, które wydawał i kolportował w mieście Komitet Strajkowy⁷⁹. Z informacji tych wynika, iż strajkującym chodziło przede wszystkim o rozwiązanie konfliktu powstałego wokół Kółek Rolniczych oraz o to, by popierany przez rolników WZKR mógł przejąć kompetencje dotychczasowego WZKiOR, aczkolwiek we wszystkich wysuwanych żądaniach wobec władz państwowych obecny był także postulat rejestracji NSZZ RI „S”⁸⁰. Nie wszyscy jednak zgadzają się z tym twierdzeniem. W. Hatka pisał: *to nie o kółka chodziło. Świat podziwiał Polskę, Bydgoszcz, strajk i Polaków zwartych duchem poświęcenia. Im większe zagrożenie, tym większa fascynacja wolnością. Oddając się sprawiedliwości, w tamtej wiosnie, staliśmy się wojami o wolność Polski, Europy i świata*⁸¹.

Pierwsze rozmowy ze strajkującymi rozpoczęły się już około godz. 13.00 w dniu rozpoczęcia strajku. Niestety, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. W drugim dniu strajku, tj. 17 marca 1981 roku, Wojewódzki Komitet Strajkowy, poszerzony o działaczy z innych województw, przekształcił się w Ogólnopolski

⁷⁵ APB, KW PZPR, sygn. 51/VII/461. Informacja o przebiegu strajku okupacyjnego...; T. Jakubek, op. cit., s. 9.

⁷⁶ AIPN By 077/337, t. 4. Meldunek z dn. 12 marca 1981 roku, k. 57; S. Pastuszewski, op. cit., s. 1.

⁷⁷ T. Samselski, op. cit., s. 94.

⁷⁸ AIPN By 077/337, t. 4. Meldunek z dn. 16 marca 1981 roku, k. 85-88.

⁷⁹ Komunikat nr 2, ibidem.

⁸⁰ T. Samselski, op. cit., s. 94.

⁸¹ W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 63.

Komitet Strajkowy NSZZ RI „Solidarność”⁸². Liczbę strajkujących rolników pierwszego dnia określono na 100⁸³. W zależności od dnia w gmachu znajdowało się od 100 do 200 działaczy (chłopi z województwa, goście, delegaci „Solidarności” robotniczej⁸⁴), np. w dniu 23 marca 1981 roku w gmachu miało przebywać 180 osób, w tym delegacje rolników z kilkunastu województw, zwykle 2-3-osobowe⁸⁵. W trzecim dniu strajku w oczekiwaniu na delegację rządową czyniono ostatnie przygotowania do wystąpień na sesji WRN, na którą mieli udać się przedstawiciele „Solidarności”, ponadto o godz. 14.15 odbyła się konferencja prasowa, którą poprowadził przewodniczący OKS Roman Bartoszcze. Poza polskimi redakcjami obecni byli m.in. przedstawiciele „Newsweeka” z USA oraz francuskiej „Sipa Press”⁸⁶. Strajkujący zorganizowali Biuro Informacyjne, którego prowadzenie powierzono Eleonorze Kurowskiej, zaś osobą upoważnioną do udzielania wywiadów prasowych oraz współredagowania komunikatów i oświadczeń Komitetu Strajkowego był Tadeusz Jakubek⁸⁷. Natychmiast po rozpoczęciu strajku okupacyjnego w Bydgoszczy do działania przystąpił naturalnie resort spraw wewnętrznych⁸⁸.

Wsparcia duchowego strajkującym rolnikom regularnie udzielało duchowieństwo. Duże wrażenie wywarła na nich z całą pewnością wizyta bpa J. Michalskiego, którą złożył im w nocy z 19 na 20 marca 1981 roku, kiedy to w imieniu Prymasa apelował do strajkujących o zachowanie spokoju i cierpliwości⁸⁹, a także fakt, iż w dniu 22 marca 1981 roku na prośbę strajkujących przybył znów do Bydgoszczy i odprawił mszę św. w Bazylice św. Wincentego à Paulo⁹⁰, a następnie ponownie odwiedził strajkujących rolników i publicznie wyraził poparcie „Solidarności Chłopskiej” oraz konieczność jej rejestracji⁹¹. Kapłanem, którego poproszono o opiekę nad strajkującymi, był ksiądz Bogusław Jeżycki, proboszcz parafii Matki Boskiej Częstochowskiej w Bydgoszczy⁹²,

⁸² APB, KW PZPR, sygn. 51/VII/461. Informacja o przebiegu strajku okupacyjnego..., k. 48.

⁸³ Ibidem, k. 46.

⁸⁴ A. Kuś, *Od chłopów się zaczęło. Bydgoski Marzec 1981. 27. Rocznica wydarzeń*, [b.r.m.w.], s. 8.

⁸⁵ AIPN By 69/1376, t. 2, Notatka służbowa z dn. 21 marca 1981 roku, k. 95; Notatka służbowa z dn. 23 marca 1981, k. 95.

⁸⁶ AIPN By 69/1376, t. 2, Komunikat – ulotka, k. 446.

⁸⁷ T. Samselski, op. cit., s. 94; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 66.

⁸⁸ Szerzej: T. Chinciński, „*Noteć*”...

⁸⁹ AIPN By 077/337, t. 3, Meldunek z dn. 20 marca 1981, k. 133; W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 69; A. Kuś, op. cit., s. 12; M. Fifer, op. cit., s. 123.

⁹⁰ AIPN By 077/337, t. 3, Meldunek z dn. 21 marca 1981 roku, k. 135.

⁹¹ AIPN By 077/337, t. 3, Meldunek z dn. 22 marca 1981 roku, k. 143.

⁹² W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 66; wg A. Kusia ksiądz B. Jeżycki msze św. dla strajkujących odprawił codziennie rano o 6.00; por. A. Kuś, op. cit., s. 10; z kolei w meldunkach pojawiają się informacje zwykle o mszach popołudniowych.

aczkolwiek msze św. odprawiali także inni duchowni. Strajkujący mogli także liczyć na mieszkańców Bydgoszczy, którzy nie tylko tłumnie przybywali pod okupowany budynek, choćby na odbywające się w nim nabożeństwa, ale i organizowali zbiórki żywności, koców, śpiworów oraz pieniędzy⁹³. Z kolei w terenie sąsiedzi pomagali rodzinom strajkujących działaczy w pracach polowych i domowych w ich gospodarstwach⁹⁴.

Strajkujących odwiedzili także m.in.: Anna Walentynowicz (przedstawiciel MKZ Gdańsk), Jan Kułaj (przewodniczący OKZ NSZZ RI „S”) i Henryk Lenarciak (przewodniczący Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Stoczniovców) czy Lech Wałęsa⁹⁵. Rolnicy od samego początku mogli także liczyć na pomoc i wsparcie płynące ze środowiska „Solidarności” robotniczej. W czasie trwania strajku udzielano rolnikom rad i wskazówek odnośnie do prowadzenia rozmów z władzami, a niemal przez cały czas ze strajkującymi przebywał przedstawiciel bydgoskiego MKZ Krzysztof Gotowski⁹⁶. Strajkujący chłopci uzyskali także zapewnienie, że użycie jakiegokolwiek siły wobec protestujących zostanie odebrane jako atak na cały związek i zakończy się podjęciem akcji protestacyjnej ze strajkiem włącznie⁹⁷. „Solidarność” robotnicza aktywnie włączyła się także w akcję propagandową i informacyjną związaną z trwającym strajkiem okupacyjnym. Plakaty ogłaszające strajk i komunikaty powielane były w drukarni MKZ i rozprowadzane częściowo przez działaczy NSZZ „S”⁹⁸. O działaniach mających na celu zainteresowanie działaczy NSZZ „S” problemami wsi i rolników indywidualnych świadczy m.in. teleks, jaki został rozesłany do 55 zakładów pracy, w którym zaproszono członków związku ze wszystkich zakładów pracy regionu bydgoskiego przed gmach Urzędu Wojewódzkiego w dniu 19 marca 1981 roku w godzinach 14.00-15.00, kiedy to na posiedzeniu WRN miały być poruszane kwestie związane z sytuacją społeczno-prawną gospodarki rolnej rolników indywidualnych i sprawy wyżywienia narodu⁹⁹.

⁹³ Zbiórki żywności dla strajkujących rolników organizowano także w podbydgoskich wsiach, często zajmowały się tym żony strajkujących działaczy chłopskich, por.: AIPN By 69/1376, t. 2, Notatka służbowa, dn. 17 marca 1981 roku, k. 56; A. Kuś, op. cit., s. 8.

⁹⁴ Ibidem, s. 8; AIPN By 69/1376, t. 2, Notatka służbowa z dn. 18 marca 1981 roku, k. 13.

⁹⁵ AIPN By 077/337, t. 4, Meldunek z dn. 21 marca 1981 roku, k. 136.

⁹⁶ AIPN, By 077/377, t. 4. Meldunek z dn. 16 marca 1981 roku, k. 85-88; Meldunek z dn. 17 marca 1981 roku, k. 95-96.

⁹⁷ K. Osiński, *Zarys dziejów NSZZ „Solidarność” Regionu Bydgoskiego (1980-1990)*, Gdańsk 2010, s. 54.

⁹⁸ AIPN, By 077/337, t. 4. Meldunek z dn. 16 marca 1981 roku, k. 85-88.

⁹⁹ APB, KW PZPR, sygn. 51/VII/461. Informacja o przebiegu strajku okupacyjnego..., k. 50.

W dniu 19 marca 1981 roku 28 przedstawicieli „Solidarności” i kilku towarzyszących im delegatów protestujących chłopów udało się do UW na posiedzenie WRN. Wśród przedstawicieli „Solidarności” chłopskiej znaleźli się: Marek Gawinecki, Marek Klonecki, Edmund Marciniak, Tadeusz Szymanczek i Michał Bartoszcze¹⁰⁰. Podczas sesji sprawy rolnictwa miał omówić Michał Bartoszcze, z kolei delegaci NSZZ „S” mieli przedstawić sytuację związaną ze strajkiem okupacyjnym chłopów w gmachu WK ZSL w Bydgoszczy, zaś zagadnienia prawne związane z rejestracją związku rolniczego miał zreferować Romuald Kukułowicz, wysłannik prymasa Polski¹⁰¹. Niestety, obrady WRN nie potoczyły się zgodnie z przyjętym programem sesji. Złamanie obietnicy dopuszczenia delegatów „Solidarności” do głosu wywołało ich oburzenie. W efekcie końcowym wobec odmowy opuszczenia przez wspomnianych delegatów sali użyto wobec nich siły. W rezultacie akcji milicyjnej trzy osoby z grona opozycji solidarnościowej doznały obrażeń i znalazły się w szpitalu. Działania władz wywołały oburzenie nie tylko w Bydgoszczy, ale w całym kraju. Skutkiem tego było ogłoszenie przez władze związkowe w nocy z 19 na 20 marca stanu gotowości strajkowej¹⁰². Nie ulega wątpliwości, że wydarzenia, do jakich doszło podczas sesji WRN, stały się tematem numer jeden w Bydgoszczy i w całym kraju w następnych kilkunastu dniach. Wydawać się mogło, że usunęły one w cień sprawy chłopskie i strajk okupacyjny w budynku WK ZSL, aczkolwiek w znacznym stopniu dotyczyły one także działaczy chłopskich obecnych na sali podczas wspomnianej sesji. Faktem jest jednak, że skupiono się wówczas nie na zakończeniu strajku, a na rozwiązaniu tzw. kryzysu bydgoskiego, będącego niejako efektem zejść podczas wspomnianej sesji i zażegnaniu groźby strajku powszechnego, który w wyniku załamania się rozmów mógł ogłosić NSZZ „S”. Warto jednak pamiętać, że powstały konflikt w znacznym stopniu pomógł rolnikom. Dziennikarze, relacjonując wydarzenia bydgoskie, okoliczności i przyczyny zejść w UW, rozpisywali się

¹⁰⁰ AIPN By 99/50, t. 8. Wykaz przedstawicieli „Solidarności” na sesji WRN z 19 III 1981 roku, k. 37; M. Fifer, op. cit., s. 107-108.

¹⁰¹ M. Fifer, op. cit., s. 102-103.

¹⁰² Szerzej na temat samych wydarzeń podczas sesji WRN w Bydgoszczy w dniu 19 III 1981 r. m.in.: T. Chinciński, *W cieniu bydgoskiego...*; W. Pisarek, W. Tyrański, *Wydarzenia bydgoskie w relacjach prasowych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 4, s. 19-28; K. Czabański, *Bydgoszcz – marzec 1981, dokumenty, komentarze, relacje*, Warszawa 1987; J. Niemczyk, *Rekonstrukcja wydarzeń w gmachu Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy z 19 marca 1981 roku*, „Kronika Bydgoska” 1991, t. 13, s. 9-40; K. Grysińska, *Obraz wydarzeń marcowych 1981 roku w Bydgoszczy w mediach*, „Kronika Bydgoska” 2005, t. 26, s. 275-298; J. Wenderlich, E. Lubiewska, *Nasza wolność. Bydgoski Marzec. Kalendarium wydarzeń*, Bydgoszcz 2007.

także o rozpoczętym kilka dni wcześniej strajku okupacyjnym rolników indywidualnych¹⁰³. W zaistniałej sytuacji chłopci tym bardziej nie zamierzali ustępować i zakończyć strajku, stanowczo żądając przyjazdu na rozmowy delegacji rządowej. Pamiętajmy, że jednym z poszkodowanych podczas sesji WRN był Michał Bartoszcze, ojciec Romana, przewodniczącego Wojewódzkiego i członka Ogólnopolskiego Komitetu Strajkowego NSZZ RI „S”.

Tymczasem 30 marca 1981 roku podpisano porozumienie kończące tzw. kryzys bydgoski. Władze zgodziły się nie kwestionować legalności działań Komitetów Założycielskich rolniczej „Solidarność”, nie szykanować uczestników strajku okupacyjnego, ukarać winnych wydarzeń z dnia 19 marca 1981 roku, w zamian „Solidarność” zrezygnowała z możliwości zorganizowania strajku generalnego. Niestety, porozumienie nie rozwiązywało ani problemu rejestracji „Solidarność” rolniczej, którym miano się zajmować w toku dalszych negocjacji, ani kwestii kompetencji Kółek Rolniczych¹⁰⁴. W konsekwencji w Bydgoszczy, mimo odwołania strajku generalnego NSZZ „S”, trwała nadal okupacja gmachu WK ZSL. Władze wydawały się coraz bardziej skłonne do rozmów i ustępstw wobec rolników, niemniej na ich sfinalizowanie przyszło strajkującym czekać jeszcze ponad dwa tygodnie. Uczestnicy strajku, w przypadku niespełnienia ich żądań, nie zamierzali także przerywać akcji ze względu na nadchodzące święta wielkanocne. Jednocześnie ociąganie się strony rządowej z podjęciem rozmów było bardzo źle odbierane w ich środowisku. Zdaniem rolników był to ewidentny przejaw lekceważenia przez władze państwowe problemu wsi. W konsekwencji podjęta została kolejna inicjatywa mająca zmobilizować władze. W dniu 16 kwietnia 1981 roku o godzinie 7.00 rano grupa około 50 rolników z rejonu inowrocławskiego i 15 rolników z grupy okupującej budynek WK ZSL w Bydgoszczy wzięła udział w mszy odprawionej w kościele NMP w Inowrocławiu, zaś w godzinach południowych w budynku ZSL w Inowrocławiu kilkudziesięciu rolników rozpoczęło strajk głodowy. Przewodniczącym komitetu strajkowego został M. Wójcik ze wsi Orłowo, zaś jednym z jego członków Piotr Bartoszcze. Podjęty strajk był protestem wobec niepodjęcia przez Komisję Rządową rozmów ze strajkującymi w Bydgoszczy¹⁰⁵. Jeszcze tego samego dnia wieczorem w Bydgoszczy o godz. 22.45

¹⁰³ *Strajk w WK ZSL trwa już tydzień*, „Dziennik Wieczorny” 1981, nr 57, s. 1; *U protestujących rolników*, „Gazeta Pomorska” 1981, nr 59, s. 1; S. Zwoliński, *Bydgoszcz – 26 marca*, „Fakty” 1981, nr 14, s. 1, 4; E. Kapica, A.L. Skarbek-Malczewski, *Bydgoszcz – zapis wydarzeń*, „Kierunki” 1981, nr 15, s. 5; S.G. Łoś, *My tu czekamy*, „Tygodnik Solidarność” 1981, nr 3, s. 4.

¹⁰⁴ T. Chinciński, *Od strajków sierpniowych...*, s. 63; K. Osiński, op. cit., s. 59.

¹⁰⁵ AIPN, By 077/337, t. 5. Meldunek z dn. 16 kwietnia 1981 roku, k. 73-74; J. Brodziński, *Strajk głodowy rolników w Inowrocławiu*, „Gazeta Pomorska” 1981, nr 77, s. 2.

rozpoczęto po raz kolejny rozmowy pomiędzy strajkującymi a Komisją Rządową z ministrem Stanisławem Cioskiem na czele. Negocjacje przerwane nad ranem wznowiono następnego dnia około godziny 15.00. Niecałą godzinę później podpisane zostało porozumienie końcowe pomiędzy Komisją Rządową a Ogólnopolskim Komitetem Strajkowym NSZZ RI, zwane później w historiografii porozumieniem bydgoskim¹⁰⁶. W imieniu strony rządowej podpisali je: minister Stanisław Ciosek, podsekretarz Andrzej Kucała, Zbigniew Piskiewicz oraz Ludwik Skowronek, z ramienia OKS NSZZ RI „S”: Michał Bartoszcze, Roman Bartoszcze, Wojciech Piwnicki, Witold Hatka, Urban Matuszewski, Józef Ważbiński, Telesfor Horodecki, Andrzej Wołowski, Eugeniusz Kowalski, Kazimierz Dudek, Stanisław Mojzesowicz, Marek Pasturczak, Piotr Bartoszcze, Tadeusz Szymczak, Tadeusz Kwiatkoń, Czesław Nowosad, Stanisław Piotrowski, Ryszard Drozdowicz, Waleria Wójcik, Józef Liszewski, Andrzej Raniszewski, Kazimiera Micherda, Jerzy Gorynski, Kamil Matuszewski, Michał Zajac. OKZ NSZZ RI „S” reprezentowali: Jan Kułaj, Piotr Baumgart, Gabriel Janowski, Andrzej Chałupnik, Józef Ślisz, Artur Balazs, Stanisław Janisz, Wojciech Obornikowicz, Henryk Kazmierski, Henryk Kapsa, KKP NSZZ „S” reprezentowali: Jan Rulewski, Stanisław Wadołowski i Krzysztof Gotowski, zaś w imieniu bydgoskiego MKZ NSZZ „S” swój podpis złożyli: Mariusz Łabentowicz i Stanisław Lewandowski¹⁰⁷. Zgodnie z warunkami porozumienia rząd miał zwrócić się do Sejmu PRL o stworzenie podstaw prawnych do zarejestrowania NSZZ RI „S”. Wstępny termin rejestracji ustalono na 10 maja 1981 roku, zaś do tego czasu rolnicy mieli zagwarantowaną możliwość prowadzenia działalności związkowej bez jakichkolwiek przeszkód. Rolnicy biorący udział w strajku uzyskali także gwarancje bezpieczeństwa, zarówno dla siebie, jak i dla swoich rodzin. Oznaczało to, że nie będą wobec nich stosowane żadne szykany z racji udziału w proteście ani wyciągane żadne konsekwencje natury prawnokarnej czy administracyjnej. Wspomniane gwarancje dotyczyły także działaczy NSZZ „S”¹⁰⁸.

Po podpisaniu porozumienia przystąpiono do demontażu aparatury nagłaśniającej oraz flag. W tym samym czasie zakończony został strajk w inowrocławskiej siedzibie ZSL. O godzinie 17.00 w budynku WK ZSL odbyła się

¹⁰⁶ AIPN By 077/337, t. 5, Meldunek z dn. 17 kwietnia 1981 roku, k. 80-81; *Rozmowy Komisji Rządowej ze strajkującymi* „Gazeta Pomorska” 1981, nr 76, s. 1-2; *Porozumienie z 17.04.1981, „Chłopska Sprawa”* 1981, nr 2, s. 1-2.

¹⁰⁷ W. Hatka, *Oblicze ziemi...*, s. 96.

¹⁰⁸ Pełny tekst porozumienia: K. Czabaciński, op. cit., s. 86-88; *Porozumienie bydgoskie z dn. 17 04 1981*, „Wolne Związki” Wydanie specjalne z dn. 19 marca 1998, s. 13; *Porozumienie bydgoskie, „Chłopska Sprawa”* 1981, nr 2, s. 1.

konferencja prasowa. Rankiem 18 kwietnia 1981 roku gmach opuścili prawie wszyscy rolnicy, którzy nie mieli połączeń, aby wyjechać poprzedniego dnia lub w nocy¹⁰⁹. W ciągu kilku następných dni rozpoczęły się z jednej strony przygotowania do rejestracji NSZZ RI „S”, zaś z drugiej do Nadzwyczajnego Wojewódzkiego Zjazdu Delegatów Kółek Rolniczych, który zaplanowano na 26 lipca 1981 roku. W dniu 12 maja 1981 roku cel rolników zrzeszonych w niezależnym ruchu został osiągnięty – dokonano formalnej rejestracji NSZZ RI „S”¹¹⁰, zaś 6 października 1981 roku Sąd Najwyższy pozytywnie rozpatrzył podobny wniosek dotyczący WZKR¹¹¹. Po dokonaniu rejestracji NSZZ RI „S” rozpoczął przygotowania do I Ogólnopolskiego Zjazdu, który zaplanowano na styczeń 1982 roku. Z oczywistych powodów nie doszedł on do skutku¹¹².

Wprowadzenie stanu wojennego spowodowało sparaliżowanie działalności niezależnego ruchu chłopskiego, nie oznacza to jednak, iż całkowicie zamarła aktywność w środowisku wiejskim. W poszczególnych regionach kraju podejmowano działania o charakterze konspiracyjnym, czego wyrazem było m.in. powołanie Ogólnopolskiego Komitetu Oporu Rolników (OKOR) czy też angażowanie się rolników w akcje pomocy internowanym działaczom, udział w mszach św. za Ojczyznę, udział w pielgrzymkach na Jasną Górę, zwłaszcza w odbywających się tamże ogólnopolskich dożynkach, czy też tworzenie Duszpasterstwa Rolników¹¹³.

Summary

The beginnings of the activity of farmers from Bydgoszcz Voivodeship were recorded as early as November 1980, when the Presidium of the Voivodeship Founding Committee of the Independent Self-Governing Trade Union NSZZ “Solidarność Chłopska” (Peasant Solidarity) was established. In the next months, Bydgoszcz was the venue of the National Conference of “Solidarność Chłopska”, a convention of the National Negotiating Committee of NSZZ “Solidarność Chłopska”, a convention of the Temporary Negotiating Committee of the Farmers’ Trade Union, during which the National Negotiating Committee of the Individual Farmers’ Independent Self-Governing Trade

¹⁰⁹ AIPN By 69/1376, t. II, Notatka służbowa z dn. 18 kwietnia 1981 roku, k. 4.

¹¹⁰ T. Kuczur, op. cit., s. 57; „Chłopska Sprawa” 1981, nr 5, s. 1.

¹¹¹ T. Jakubek, op. cit., s. 15.

¹¹² T. Kuczur, op. cit., s. 59.

¹¹³ Szerzej na temat opozycji ludowej po 13 XII 1981 r. por.: K. Łabędź, *Opozycja ludowa w okresie od stanu wojennego do okrągłego stołu*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 2: *Polska Ludowa (1944-45-1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2001.

Union NSZZ "Solidarność" (Solidarity) was established, with its head office in Bydgoszcz. Additionally, it was in Bydgoszcz on February 8, 1981 that the national gathering of individual farmers was organised. Another important event was one month's sit-down strike of peasants at the head office of the Voivodeship Committee of the United Peasant Party in late March and early April 1981, which finally resulted in signing an agreement with the government, under which the Individual Farmers Independent Self-Governing Trade Union NSZZ "S" was registered.